

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK –AFGAN İLİŞKİLERİ

Aydın Can
Ç.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı

Asya kıtasında, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında yer alan Afganistan, denize açılışı olmadığı halde, kara ulaşımı açısından son derece elverişli bir yerde bulunduğu (eskiçağlarda dünyanın kavşak noktası olarak adlandırılmıştır), yakınçağa kadar Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin odak noktasında yer almıştır. Kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan, kuzeydoğuda Tacikistan, batıda İran, doğuda ve güneydoğuda Pakistan, kuzeydoğu uçta da Çin yer alır. Nüfusunun yarısından çoğunu Peştular oluşturur. İkinci büyük topluluk Taciklerdir. Bunlardan başka % 11 oranında olan Özbekler ve Türkmenler dışında ülkede birçok etnik topluluk vardır. (Nuristanlılar, Beluclar...) Afganistan halkının aşağı yukarı tümü müslümandır.

Türk Afgan münasebetleri oldukça eski biri tarihe dayanmaktadır. Hatta bu iki ülke arasındaki ilişki bir bakıma Türklerin Orta Asya'daki yaşayışlarına kadar uzanmaktadır. O dönemde Afganistan önemli bir ticarî geçit yolu üzerinde bulunuyordu. Gazneliler ve Selçuklular döneminde Afganistan, Türkler için önemli yerleşme merkezlerinden biri olmuştur. İlişkiler Anadolu Selçuklularının kurulmasından sonra de devam etmiştir. Dini ve kültürel esaslara dayanan ilişkiler XIX. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu dönemde Afganistan, güneye inmek isteyen Rusya ile kuzeye yayılmak isteyen İngiltere'nin tehdidine maruz kalmıştır.

Afganistan, Temmuz 1880'de İngiltere ile bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma ile İngiltere'nin nüfuz ve himayesine girmiştir. 1907 yılında yapılan İngiliz-Rus Anlaşması ile Rusya, İngiltere'nin Afganistan'daki durumunu kabul etmiştir.

1914 yılında Afganistan Emiri Habibullah Han İngilizlerden bağımsızlık talebinde bulundu. Fakat İngilizler savaş boyunca tarafsız kaldıkları takdirde Afganistan'a bağımsızlık verebileceğini bildirdiler. Afganistan Osmanlı Halifesinin cihat ilanına katılmadı ve I. Dünya Savaşında tarafsız kaldı. Buna karşılık İngilizler vaat ettikleri bağımsızlığı bu ülkeye vermedi. Bu gelişmeye rağmen Habibullah Han Bağımsızlık mücadelesini sürdürdü. Emir Habibullah'ın ani ölümü üzerine, yerine oğlu Emir Emanullah Han geçti.

Emanullah Han koyu bir İngiliz düşmanıydı. Emanullah idareyi eline alır almaz. Mayıs 1919'da İngiltere'ye karşı Cihad-ı Mukkaddes ilan etti ve bağımsızlık savaşını başlattı. Emanullah'ın giriştiği hareket İngilizlere pahalıya mal oldu. Sonuçta Ağustos 1919'da İngiltere Ravalpindi Anlaşmasını yaparak

Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve bu ülkeden çekilmek zorunda kaldı. Böylece Afganistan I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendisini İngilizlerin nüfuz ve vesayetinden kurtarmayı başardı. Yalnız bu sonuç Afgan ordularının başarılarından çok, Rusya ve İngiltere arasındaki rekabetten kaynaklanıyordu.

Afganistan'ın bağımsızlık mücadelesine başlattığı 1919 yılı Türk Milli Mücadelesi'nin de başladığı yıldır. Bu ortak mücadele iki ülkeyi ve iki milletin önderlerini birbirine yaklaştırdı. Türkiye'yi milletlerarası camiada ilk tanıyan devlet de Afganistan olmuştur. Türkiye Milli Mücadeleye girerken Afganistan, İran gibi komşu İslam ülkeleriyle sorun olabilecek bir çıkar çatışması bulunmuyordu. Mustafa Kemal'in doğu politikası diğer bütün davranışlarında olduğu gibi gerçekçi, hayalcilikten, tehlikeli, lüzumsuz ve faydasız gösterilerden uzaktı. Turancılık ve İslamcılık hareketlerinden sakınılıyordu.

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İngiliz İmparatorluğu'nda büyük ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. Bu ekonomik bunalımlar özellikle İngiliz sömürgelerinde kargaşalıklara neden olmuştu. Doğu Asya'da, Ortadoğu'da Arap ülkelerinde İngilizlere karşı mücadeleler başlamıştı. Afganistan'da bağımsızlık mücadelesi sürerken bu sıralarda M. Kemal de Anadolu'ya geçmişti. M. Kemal İstanbul Hükümeti'ne karşı çıkmış ve Milli hareketi başlatmıştı. Mustafa Kemal hem iç, hem de dış gelişmeleri dikkatle izliyordu..

Sivas Kongresi'nden sonra çıkarılan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi "Türkiye Halkı, Afganistan'daki direnişin basit bir olay olmadığını İngilizlerin dünya egemenliğini sarsacak değerde olduğunu düşünmektedir" diye yazmaktaydı. Türk basınında zaman zaman Afganistan'la ilgili haberler yer almakta ve Türkiye Afganistan'ın İngilizlere karşı savaşını desteklemekteydi.

Türkiye'nin paylaşılması Afganistan'da ve Afganistan - Hindistan sınırındaki kabileler arasında olağanüstü infiallere sebep olmuştur. Bu konuyla ilgili Times gazetesindeki başmakalede "İttifak devletleri Türkiye'yi parçalarken, Afganistan'ın içinde bulunduğu İslam halklarının tepkisini hesaba katmak zorunda kalmaktadır." denilmekteydi.

1921 Antlaşması

Rusya'da Bolşevik ihtilali gerçekleştiği sıralarda Türkler gibi Afganlılar da İngilizlerle mücadele halindeydiler. İhtilalden sonra Bolşevikler de İngilizlerle savaştığı için bu iki Müslüman milletle Bolşevikler tabii müttefik durumuna geliyordu. Bolşevikler bu iki Müslüman milletle ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba gösteriyorlardı. Bolşeviklerin "Burjuva Emperyalizmi" diye tanımladıkları Avrupa sömürgeciliğine karşı yaptıkları propaganda İngilizlerden nefret eden pek çok Afganlı tarafından sempati ile karşılanmıştı. Bolşevik lideri Lenin bir taraftan Türkiye'de Mustafa Kemal ile ilişkileri geliştirirken bir taraftan da Afgan Emiri Emanullah Han'la dostluk kurmaya çalışıyordu. Milli Mücadelenin önderi Mustafa Kemal de Rusların bu girişimini olumlu karşılamıştı.

Ankara yönetimi, Sovyetler Birliđi ile diplomatik münasebetleri kurmak için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir Türk Heyetini Moskova'ya göndermişti. Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti ile Sovyetler arasındaki görüşmeler aylarca devam etmiştir. 24 Ağustos 1920'de Türk Heyeti ile Sovyetler arasında bir antlaşma tasarısı üzerinde mutabakata varılmış, ancak bu antlaşma Kafkaslardaki çatışmalar nedeniyle, yedi ay sonra imzalanabilmişti.

Bolşeviklerle yapılan bu görüşmeler sırasında Moskova'da bulunan Türk Heyeti yeni bir imkanla daha karşılaşmıştır Bekir Sami Bey başkanlığındaki Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyeti orada Afgan temsilcileriyle tanışmışlar ve Türk Afgan Antlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştu. Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Milli Mücadelesine duydukları ilgiyi açıkça ve samimi bir şekilde belirtmişlerdir. Moskova'daki Afgan temsilcileri, Türk-Afgan yakınlaşmasını bir anlaşmayla pekiştirmek arzusunda olduklarını da gizlememişlerdir. Afganlılar Ruslarla Dostluk Antlaşması için Moskova'da idiler ve Moskova'da devam eden görüşmeler sonucunda 28 şubat 1921 de Sovyet Rusya ile Afganistan arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Sovyetler, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyorlar ve her yıl Afganistan'a bir milyon altın Ruble yardımda bulunmayı kabul ediyorlardı. (Bu gelişmeleri izleyen İngiltere de Afganistan'ın tamamen elden gittiğini görerek, 22 Kasım 1921'de İngiliz-Afganistan Dostluk Antlaşması'nı imzalamıştır.)

Rusya ile Türkiye arasında yapılacak antlaşma için Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Beylerin oluşturduğu ikinci Türk Heyetine Afganistan ile de bir antlaşma imzalama yetkisi verilmişti. Dr. Rıza Nur'un taslağını hazırladığı antlaşma metni, Afgan temsilcileri tarafından hiçbir noktası değiştirilmeden aynen kabul edilerek 1 Mart 1921 de Moskova'da imzalandı.

Bu Antlaşmayı Afganistan adına Afganistan Olağanüstü elçisi General Mehmet Veli Han ile T.B.M.M. Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beyler imzalamıştı. On maddeden ibaret olan Türk Afgan antlaşması ile Türkiye, Afganistan devletinin bağımsızlığını tanımıştır.

Türk –Afgan Antlaşması ilk bakışta önemsiz gibi görülebilir. Ortak sınırı ve birbirine yardım edecek güçleri bulunmayan iki ülkeye böyle bir antlaşmanın ne gibi faydalar sağlayacağı da düşündürücüdür. Ancak, yeni kurulan Afganistan'ın halifenin memleketi Türkiye tarafından tanınması önemliydi. Emanullah Han İngiltere ile mütareke yapmış ama barış görüşmeleri sonuçlanmamıştı. Ruslar da hala Afganistan'la antlaşma imzalamakta tereddüt gösteriyorlardı. Bu açıdan Türk-Afgan Antlaşması Afganistan açısından önemli bir kazançtı.

Türk-Afgan Antlaşması, Türkiye için de önemliydi. Bu antlaşma Ankara Hükümeti'nin hukukî olarak yapmış olduğu ilk uluslar arası siyasi antlaşmadır. Diğer yandan sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı iki devlet arasındaki ilk ittifak antlaşmasıdır. İngiltere'ye zarar verecek Ortadoğu'daki her hareket

Türkiye'nin lehine idi. Türkiye'nin Afganistan gibi İslam ülkeleriyle ilgilenmesi Ankara'ya dinî açıdan da itibar kazandırıyordu.

Bir süre sonra Sultan Ahmet Han'da ilk Afgan elçisi olarak Türkiye'ye geldi eski Medine muhafızı Fahrettin Paşa da Kabil'e ilk Türk elçisi olarak atandı. Sultan Ahmed Han'ın başında bulunduğu Afgan elçilik heyeti Türkiye'ye geldiği ilk günlerde II. İnönü zaferi kazanılmıştı. Ahmed Han Türkiye'ye gelişinden ve bu zaferden duyduğu sevinci bildirmek için Mustafa Kemal'e bir kutlama mesajı yolladı. Anadolu Milli hareketi Afganistan'da pek derin ve iyi bir etki bırakmıştır. Afganlılar Türk Milli Mücadelesini İslam dünyasının kurtuluşunu sağlayacak öncü niteliğinde görüyorlardı.

Türk Afgan Antlaşması İngiltere'de kaygı yaratmıştı. Afganistan Hindistan'a komşu olması nedeniyle İngiltere'nin etki alanında sayılıyordu. Ankara- Kabil ilişkileri Londra'da dikkatle izleniyordu. 10 Haziranda Ankara'da Afganistan Elçiliğinin açılması, iki tarafın karşılıklı desteleyici sözleri İngilizlerin kaygısını arttırmıştı. İngiltere kendilerine karşı bir “doğu ülkeleri bloku” doğduğunu görebilmekteydi. Türk-Afgan Antlaşmasıyla “Türkiye'nin Asya siyasetine katıldığı, doğudan güç alacağı” ortaya çıkmış oluyordu.

Afganistan Türkiye'nin işgaline cephe aldı. Türk başarılarına samimiyetle katıldı. Bu arada Sovyetler, Afganistan'la yaptıkları anlaşma şartlarını yerine getirmediler. Sovyetler İstiklalinin tanıyacaklarını vaat ettikleri Buhara ve Hive'nin istiklalini tanımadıkları gibi Türkistan Müslümanlarını ezmeye başladılar. Bu gelişmeler Sovyetlerin “Milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi” hakkındaki propagandalarının da ne kadar aldatıcı ve sahte olduğunu Afganların anlamalarını sağladı. Sovyetlerin orta Asya'daki Bolşevikleştirme politikaları ve uyguladıkları sert yöntemler sonucu birçok Türk ayaklandı. Bunların bir kısmı Bolşeviklerden kaçarak Afganistan'a sığındılar. Enver Paşa'nın liderliğinde çıkan bu ayaklanmalara Emanullah Han destek verdi. Tabii bu gelişmeler Sovyet-Afgan ilişkilerini bozdu. Sonuçta Enver Paşa öldürüldü ve Sovyetler de Orta Asya'da durumu kontrolleri altına aldılar .

Sovyetlerin asıl maksatlarını anlayan Afgan Kralı Emanullah Han Bolşeviklerin engellemelerine rağmen İngiliz aleyhtarı politikasından vazgeçerek, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında, taraflardan birine daha fazla yanaşmadan, tam bir denge politikası izlemeye başladı. Bu politika uzun yıllar sürdürüldü.

Cemal Paşa'nın Afganistan'ı Kuvvetlendirme Çabaları

Türkler ile Afganlılar arasındaki dostluğun gelişmesinde büyük hizmetleri geçen ve 1920'li yılların başında Türkistan ile Afganistan'da faaliyet göstermiş olan iki Türk, Cemal Paşa ve Enver Paşa'dır. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşının Osmanlı Devleti aleyhine sona ermesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinde önemli sorumluluğu olan Enver, Cemal ve Talat Paşalar yurdu terk edip önce Almanya'ya sonra da Rusya'ya gitmişlerdi. Rusya'daki, yeni yönetim bu üç Paşanın hala Türkiye'yi temsil ettiklerini zannederek onlara ilgi gösterdiler. Fakat Milli Mücadeleyi yürüten T.B.M.M.

Hükümeti'nin temsilcileri Moskova'ya ulaşınca tavırları değişti. Bundan sonra Sovyetler bu üç Türk Paşasının İslam dünyasındaki şöhretinden faydalanıp, onları Afganistan ve Hindistan'da İngiliz aleyhtarı politikalarında kullanmaya karar verdiler.

Rusların ihtilal beyannamelerindeki” Şark milletlerinin istiklallerinin kazanmalarını destelediklerini ilan etmeleri sonucunda Bakü'de bir Şark Milletler Kongresi toplanmıştı. Bakü Kongresinde delegelerin İstiklal istekleri Sovyetlerin hoşuna gitmemişti. Özellikle Enver Paşa'nın hala Türkiye'yi temsil eder tavır takınması kendine olan şüpheleri arttırmıştı. Ali Fuat Paşa'nın ikazları ile Enver Paşa Türkiye'ye dönme düşüncesinden vazgeçerek Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarının mücadelelerine yardım etmeye karar vermiştir. Osmanlı Devletinin Bahriye Nazırı ve 4. Ordu kumandanı Ahmet Cemal Paşa, Enver Paşa gibi fazla ihtiraslı biri değildi. Moskova'ya geldiklerinde Enver Paşa'nın Türkiye hakkındaki emellerini anlayarak, Sovyetlerin tasvibiyle Afganistan ve Hindistan Müslümanlarına yardım etmek için Eylül 1920 de Kabil'e gitmişti. Cemal Paşa I. Dünya Savaşında Rusya'ya esir düşen Türk zabıtlarını de Sovyetlere serbest bıraktıracak yanına almış idi. Bu zabıtların bazılarını da yolda Hive ve Buhara'da bırakarak, onlara Türkistanlı gençlere harp kursları, açmalarını emretmiştir. Yanında 15-16 zabıtle Kabil'e ulaşmıştı. Bu arada Türkistan'la ilişkisini de Rusların baskısıyla kesmek zorunda kalmıştır.

Cemal Paşa, Kabil'de Emir Emanullah tarafından muhabbetle karşılanmış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden düzenleme görevi verilmişti. Hemen görevine başlayan Cemal Paşa kısa sürede Afgan ordusuna modern bir hava getirdi. Cemal Paşa Afganistan'ın Türkiye'den sonra İslam aleminde en kuvvetli ikinci devlet olmasını istiyordu. Bunun için de mutlaka Afganistan'ın modernleşmesi gerektiğini düşünüyordu. Kuvvetli bir Afganistan sayesinde Hindistan Müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulabileceğine inanıyordu. Bu düşüncelerini Emanullah Han'a Mustafa Kemal'e ve Sovyet yetkililerine iletmışti.

Cemal Paşa'nın faaliyetleri önceleri Mustafa Kemal'de olumlu etki bıraktı. Ancak daha sonra Cemal Paşa'nın Malta'dan gelen öbür ittihatçılarla bir araya gelmek istemesi Mustafa Kemal'in kendisine olan güvenini oldukça sarsmıştı. Cemal Paşa, Sovyetlerin gerçek maksatlarını anlamaya başlamıştı. Yine de Afganistan'a hizmet etmeye devam ediyordu. Afganistan'ın Avrupa devletlerince tanınması için Afgan heyetiyle Avrupa'ya geldi. Alman ve Fransızlar tarafından Afganistan'ın tanınması sağlandı. Almanya 1923 Kabil'e elçi atadı.

Ancak bu sırada Enver Paşa'nın Türkistan'daki İstiklal savaşını başlatması Cemal Paşa'nın Afganistan'a dönüşünü zora soktu, Sovyetler onun Enver Paşa'ya yardım edeceğini düşünüyordular. Bu nedenle Sovyetler Tiflis üzerinden Afganistan'a dönmek üzere olan Cemal Paşa'yı bir Ermeni katiline arkadan vurdurdular, sonra da katili ortadan kaldırdılar. Enver Paşa ise 5 Ağustos 1922 de şehit düştü. Bu iki Türk Paşasının Sovyetler tarafından öldürülmesi Afganistan için büyük talihsizlik oldu. Özellikle

Cemal Paşa'nın Afganistan'a daha çok yardımı dokunacaktı. Bu Türklerin Afgan kardeşlerine ilk yardımları olmuştu.

Afganistan'a Gelen İlk Türk Grupları

Afganistan'ın Türkiye'ye büyük bir hürmet ve bağlılık göstermesinde ve Afgan halkına Türk dostluğunu aşılama Mahmut Beg Tarzi'nin önemli rolü olmuştur.

Mahmut Beg Tarzi'nin babası 1881'de Afganistan'dan sürgün edildikten sonra Türkiye'ye yerleşmişti. Mahmut Beg Tarzi tahsilini İstanbul ve Şam'da yapmış ve Habibullah Han zamanında Afganistan'a dönmüştü. Afganistan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Afgan Dışişleri Bakanlığına getirilen Tarzi'nin daveti üzerine Kabil'e giden Türk grubunda Mehmet Fazlı, Hüseyin Hüsnü, Ali Saver, Mahmet Efendi, Ali Fehmi, Münir İzzet Beyler yer almıştı. Maceralı bir yolculuktan sonra Afganistan'a ulaşan bu Türk grubu kısa zamanda Afganlılarla kaynaşarak faydalı çalışmalar yaptılar ve Afganlılar arasında Türk sevgisinin yerleştirdiler.

Afganistan'a gelen ikinci Türk grubu Cemal Paşa'nın maiyetinde Kabil'e gelen 15 kadar zabıt teşkil etmeleridir. Bu gruptaki Türk subaylarının Afgan ordusunda yenilikler yaptığını yukarıda belirtmiştir. Bazı mutaassıp kimseler hariç, bunların faaliyetleri Afganistan'da olumlu karşılandı.

1 Mart 1921 Türk Afgan İttifak antlaşması ile Afganistan'da modernleşme çalışmaları tekrar başladı. Bu antlaşmanın en önemli maddelerinden biri Türkiye'nin Afgan ordusunu modernleştirmek, ülkenin eğitim ve idarî işlerini yeniden düzenlemek için Afganistan'a subaylar ve öğretmenlerden meydana gelen bir heyeti göndermeyi kabul etmesiydi. Afganistan Emiri Emanullah Han 13 Temmuz 1921'de T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal'den bir mektupla Afgan ordusunu eğitecek bir askeri heyetin gönderilmesini istemiş, bu heyet daha sonra gönderilmiştir.

Afgan Emiri, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında dengeli bir siyaset izlemeye başlarken diğer yandan da Türkiye'nin yardımı ile Afganistan'ı modernleştirme çabalarına girişti. Yeniliklere önce maarıftan başladı. Bunun için Türkiye'den gelen eğitim uzmanlarından faydalandı, diğer taraftan da Avrupa ve özellikle Türkiye'ye eğitim için yüzlerce Afgan genci gönderildi.

1923 Sonrası Türk - Afgan İlişkileri

Emanullah da, İran Şahı Rıza gibi, Mustafa Kemal'i kendisine örnek alarak ülkesini batılaştırmak için 1923 den itibaren harekete geçmişti. Bu reformlar için Türkiye'nin yanı sıra, Almanya ile Afganistan arasında da siyasî ilişkiler gelişme göstermiştir. Emanullah, Sovyet nüfuzuna karşı Almanya'ya yaklaştı.

1923-1928 yılları arasında önemli bir gelişme görülmemektedir. Bu arada Türkiye Afganistan'daki gelişmeleri ve Afgan-Sovyet ilişkilerini dikkatle izlemektedir. Afganistan'da da

Türkiye'deki gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Türkiye'de cumhuriyet ilan edilmesi krallıkla yönetilmesine rağmen Afganistan'da memnunluk yaratmıştır.

Kral Emanullah Han 1927 tarihinde bir Avrupa gezisine çıktı. Amacı diğer memleketlerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmektir. Sırasıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret eden Emanullah Han gittiği her ülkede büyük ilgi ve itibar gördü. 1928 yılının Mayıs sonlarında Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal ile görüşme fırsatı buldu. M. Kemal Afgan Kralına ve şahsında Afgan Milletine büyük ilgi ve dostluk göstermiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında kültürel, ekonomik ve askeri sahalarda antlaşmalar imzalandı. Bu görüşme ve antlaşmalar iki ülke arasındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını daha da pekiştirdi.

Ziyaret sırasında 20 Mayıs 1928 de Mustafa Kemal Afgan Kralına karşı yaptığı konuşmada ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, tarihî bağları vurgulayarak emperyalizme karşı verilen mücadeledeki benzerlikler üzerinde durmuş ve Afganistan'da yapılan reformları desteklediğini ve başarıya ulaşmasını dilediğini belirtmiştir. Ancak bu konuda dikkatli ve tedbirli olunması konusunda Afgan Kralını uyarılmış ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur. M. Kemal'den sonra Emanullah Han da M. Kemal'in nutkuna cevabi bir konuşma yapmış ve yapacağı reformlarda M.Kemal'den yardım istemiştir. Bu ziyaret sırasında imzalanan dostluk antlaşmasıyla Türk-Afgan ilişkileri daha da gelişmiştir. 25 Mayıs 1928 tarihinde yapılan Türkiye-Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Antlaşması ile Afganistan'a gönderilen uzman sayısı artırılmıştır. Türkiye ziyareti Emanullah Han üzerinde büyük etki yapmıştır. Emanullah Han Türkiye'de gördüğü yenilikleri ve Mustafa Kemal'in tavsiyelerini ülkesinde gerçekleştirmek heyecanı ile İran üzerinden 1928 Haziran sonlarında Afganistan'a döndü.

Bu arada 1926 da Kabil'e Büyükelçi olarak atanan Nebil Bey'in yerine 30.5.1928 de Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hikmet Bayur Bey Kabil'e Büyükelçi olarak atandı.

Emanullah Han ülkesine döndüğünde daha önceki ihmaller neticesinde huzursuzluklar içinde çalkalanan bir ülke ile karşılaştı. Bütün bu iç karışıklığa aldırmayan Emanullah Han Avrupa ve Türkiye'de gördüğü yenilikleri ülkesinde gerçekleştirmek için harekete geçti. Bu ise eski iç huzursuzluğu daha da arttırdı.

Emanullah Han'ın reformlara girişirken en büyük zorluğu yeterli para ve elemanın olmamasıydı. Uzun süredir İngiliz yardımının kesilmesi ekonomik imkanları daraltmıştı. Emanullah bu gerçekleri görmezden gelerek ordusu için pahalı uçaklar almaya memleketinde fabrikalar monte ettirmeye çalıştı. Zaten dar olan ekonomik imkanlar bu yolda tüketildi. Emanullah Han en büyük tepkiye sosyal alanda yapılan inkılaplarda karşılaştı. Özellikle kadınların başları açık gezmelerini ve okula gitmelerine büyük tepkiler oldu. Bunlardan başka Parlamento üyelerinin Avrupalılar gibi giyinmesi, Kabil'de düzenlenen halk şenliklerinde Avrupalı bayanların dansetmeleri yurttaşların gözünde çok aşırı bir davranıştı.

Kasım 1928'de mollalar ve muhafazakar kabileler ayaklandılar Emanullah ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri Emanullah'ın Kabil'den kaçmasını sağladı.

Emanullah Han'ın en büyük hatası, memlekette yapmak istediği reformlara kanun ve otoriteyi iyice yerleştirmeden ve ordusunu M. Kemal 'in ikazlarına rağmen tamamiyle güçlendirmeden girişmesiydi. Yakınlarının yanlış telkinleri sonucu Cemal Paşa zamanında orduda başlatılan modernleşmeyi Emanullah Han devam ettirmedi. Afgan ordusunun güçlenmesi ile kendisine karşı bir ihtilal olabileceğinden korkuyordu. Bunun sonucunda Afgan ordusu yeterince güçlendirilmediği için ülkede tam otorite kurulmamış ve reformlar halka kabul ettirilmemiştir.

Emanullah'ın diğer bir hatası da kendisine yanlış danışmanlar seçmesidir. Çarhî ailesi ile Musahiban ailesi rekabet içindeydi Emanullah Han Çarhî ailesini tercih etti. Bu yanlış tercih sonucu daha becerikli ve makul olan Nadir Han'ın içinde olduğu Musahiban ailesi Emanullah'tan uzaklaştılar.

Kasım 1928 de başlayan isyanlar sırasındaki karşılıktan yararlanan Habibullah adlı bir çete reisi Kabil'i basıp şehri ele geçirdi. Emanullah Han gelişmeler üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Reformcu Kral Emanullah'ın gerici gruplar tarafından devrilmesi Türkiye' de büyük üzüntüyle karşılandı.

17 Ocak 1929'da Afgan tahtına oturan Habibullah ülke yönetiminde hiçbir yeteneği ve bilgisi olmayan bir çete reisiydi. Perişan hale gelen orduyu dağıtmış ve onların eğitimi için görevli Türk uzmanlarını da geri göndermiştir. Çete reisi Habibullah birçok kişiyi acımasızca öldürdü. Ülkeyi ve halkı tam bir ıstıraba sürükledi. Onun bu hareketleri kısa zamanda bütün reformları kaldırmıştı. Onun kurduğu diktatörlük idaresi nedeniyle yeniden ayaklanmalar çıktı. Sonuçta Muhammed Nadir Han Ekim 1929'da Afganistan tahtına geçti. Kaçmaya çalışan Habibullah da yakalanarak halkın önünde idam edildi.

Nadir Han'ın Faaliyetleri

Nadir Han, Şah unvanını alarak ülkede hakimiyeti sağladı. Karışıklığa son verdi. Çoğunluğu yakın arkadaşları ile aile efradından oluşturduğu 10 kişilik hükümet kurarak başbakanlığa da kardeşi Haşim Han'ı getirdi. Ayrıca her kabilenin temsil edildiği 286 kişilik Büyük Meclisi yeniden toplandı. Meclis üyelerinden 105 kişi de Şura-i Milli Heyeti'ni bir sene sonra da 27 kişilik Meclis-i Şura'yı (Senato) kurdu. Ülkedeki hayati öneme sahip kanunları bu 27 kişiye yaptırıp hükümete de tatbik ettirmeye başladı. Nadir Han Emanullah Han'ın halk arasında büyük tepkiye sebep olan reformlardan uzak durdu. Ülkede İslami kanunlara dayalı bir idare kurdu ve kısa sürede sükûneti sağladı.

Nadir Han 31 Ekim 1931 tarihinde bir anayasayı yürürlüğe koydu. Nadir Han eğitim reformlarına ve orduyu modernleştirmeye öncelik verdi. İlköğretim yaygınlaştırıldı. Askeri okullar ve akademiler açıldı. Nadir Şah, Emanullah'ın maddeten pahalı reformlarından farklı olarak daha mütevazı reformlar

yapmayı tercih etti. Bu reformlar Afgan halkı tarafından daha gerçekçi bulundu ve benimsendi.

1930 lu yıllarda Türk Afgan ilişkilerinde önemli gelişmeler oldu. Ülkede açılan okullar yeterince ihtiyacı karşılamıyordu. Şiddetle hukukçu hariciyecı idareci doktor gibi yüksek seviyede memur olarak değerlendirecek elemanlara ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak için 1932 de bir üniversite açıldı. Üniversite de tıp ve hukuk siyasal bilimler fakültelerinin kuruluşunda çok sayıda uzmana ihtiyaç vardı. Bu amaçla Nadir Şah, Türkiye'den yardım istedi. Kasım 1923 de Muhammed Nadir, kendilerine rakip Çarhî ailesinden Gulam Nebi'nin oğlu tarafından bir suikast sonucu öldürüldü. Nadir Şah'ın ani ölümü Afganistan'da büyük bir şaşkınlık ve üzüntü yarattı. Nadir Şah'tan sonra oğlu Zahir Şah tahta geçti.

Nadir Şah'ın dört sene süren saltanatı süresince Türkiye'nin Afganistan'a olan ilgisi azalmıştır. Bunun sebebi Emanullah Han'ın beklemedik şekilde başarısızlığa uğraması ve Nadir Şah'ın ülkeyi İslamî prensiplere göre idare etmeye başlamasıdır. Ancak zamanla Nadir Şah'ın ülkesinin gerçeklerine göre hareket ettiği anlaşılınca Ankara tutumunu yumuşattı. Zahir Şah'ın Afganistan'daki yenilik ve kalkınma hamlelerine devam etmesi Türkiye'nin yeniden dostluk elini Afganistan'a uzatmasına sebep olmuştur.

Nadir Şah daha önce Emanullah Han devrinde başlatılan denge politikasını devam ettirmişti. Bu denge politikası, oğlu Muhammet Zahir Şah tarafından da devam ettirildi. Ancak bu politika bir süre sonra Afganistan'ı dış politikada yalnızlığa sürükledi. Yine bu sıralarda İran'la başlayan hudut anlaşmazlığı Afganistan'ı dış politikada zora düşürdü. Bu kritik dönemde harekete geçen Türkiye Afganistan'ı dış politika da içine düştüğü güçlüklerden kurtarmayı başardı.

İran ve Afganistan hudut sorununun çözümünde 1934 de Türkiye'ye müracaat ettiler. Türkiye Fahrettin Altay başkanlığında bir heyeti bölgeye göndererek çözümlendi. Bununla yetinmeyen Türkiye Afganistan'ı uluslar arası yalnızlığından kurtarmak için onun Milletler Cemiyetine girmesini sağladı. Türkiye bu yıllarda büyükelçilerine direktifler vererek Afganistan'ın menfaatlerini diğer ülkelerde korumalarını sağlamıştır. Afgan Kralı Zahir Şah da Türkiye ile Dostluk ilişkilerini geliştirmek istiyordu. İki ülke arasında karşılıklı dostluk mesajları hiç eksik olmuyordu.

Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne katılmasında Türk Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey büyük gayret göstermiştir. 27 Eylül 1934 de Afganistan Cemiyete kabul edilmiştir. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Afganistan'a gösterdiği dostluğun en iyi şekilde yürümesini o sırada Kabil'de Türk Sefiri olan Memduh Şevket (Esental) Bey sağlamıştır. Aslında gazeteci ve romancı olarak tanınmış olan Memduh Şevket Bey Afganistan da Türk nüfuzunun en yüksek seviyeye çıkmasını sağlayan Türk sefiridir. Memduh Şevket Bey, Kabilde hiçbir elçinin görmediği saygı ve itibara nail oldu. Afgan Hükümet erkanı ve Afgan Kralı ile çok iyi ilişkiler kuran Memduh Şevket Bey, bir nevi Afgan Hükümeti'nin baş

danışmanı haline gelmiştir. Afgan Hükümeti pek çok önemli sorunları onun tavsiyelerine göre çözümlenmişti.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Fahrettin Altay'ın 1934'de Afganistan'ı, Afgan Dışişleri Bakanı'nın da 1936'da Türkiye'yi ziyaretlerinin büyük rolü olmuştur. Bu münasebetler sırasında M. Kemal ile Zahir Şah arasında dostça yazışmalar olmuştur.

Sonuç olarak, Türk ve Afgan halkı aynı dönemde, aynı kaderi paylaştıkları için işbirliği içine girmişler ve birbirlerine destek olmuşlardır. Özellikle Emanullah Han zamanında Türkiye, Afganistan'a modernleşme çalışmalarında hem örnek olmuş, hem de fiilen yardım etmiştir. Emanullah Han reformlarında M. Kemal'i örnek almıştır. Türkiye'den giden çeşitli uzmanlar Afganistan'da oldukça başarılı hizmetler yapmışlar ve Afganlıların kalplerini kazanarak Türk Milleti için birer iftihar vesilesi olmuşlardır. İki ülke arasındaki dostluk ilişkileri Atatürk döneminde üst düzeye çıkmıştır. Atatürk'ten sonra da iyi ilişkiler devam etmiştir.